

Lidija Werbyćka

(Uniwersytet im. Iwana Franki we Lwowie)

Натурфілософська проблематика в поезії Івана Франка та Федора Тютчева

У статті проаналізовано умовний діалог двох східнослов'янських культур в межах поетичної натурфілософії на прикладі романтичної поезії І. Франка та Ф. Тютчева, означено спільні мотиви у філософському осмисленні взаємозв'язків людини та природи в творчості обох письменників.

Ключові слова: ідеалізм, натурфілософія, пантеїзм, пейзаж, романтизм, філософська лірика.

В природи нема ні ядра, ні лупини,
У всім вона одна і усе вона інна;
Ти тільки над тим сильно думай щоднини,
Чи сам ти ядро, чи лупина.

(І. Франко)

Не то, что мните вы, природа:
Не слепок, не бездушный лик –
В ней есть душа, в ней есть свобода,
В ней есть любовь, в ней есть язык.

(Ф. Тютчев)

Чи не всі поети осмислювали у своїй творчості взаємозв'язки в межах одвічної парадигми „людина ~ природа”. Проте такі роздуми не в кожного митця набули певних філософських узагальнень. Для компаративістичного аналізу в контексті натурфілософської проблематики обираємо поезію І. Франка та Ф. Тютчева з кількох причин. Передусім, і І. Франко, і Ф. Тютчев загальноновизнані поети думки. Ф. Тютчев чи не найбільший поет-натурфілософ в Росії. Останні дослідження в царині українського франкознавства однією з провідних „струн” Франкової „ліри” означають струну філософських рефлексій. Окрім того, натурфілософські ремінісценції в творчості І. Франка та Ф. Тютчева – це своєрідний діалог культур через XIX століття, крізь літературні стилі та вже усталені філософські системи. Поезія Ф.Тютчева першої половини XIX століття якнайкраще презентує російський романтизм, що ґрунтується на філософії ідеалізму. Для Ф. Тютчева це передусім ідеалізм Шеллін-

га. З Шеллінгом поет був знайомий особисто. Перебуваючи в Німеччині, Ф. Тютчев спілкувався з мислителем і філософська система Шеллінга була близькою поету. Зрештою, Ф. Тютчев майже завершує романтичну лірику XIX століття. І. Франко ж представляє українську поезію кінця XIX – початку XX століття. Цікаво, що перший друкований Франковий вірш з'явився в рік смерті Ф. Тютчева – 1873. В межах їхньої творчості відбувся „заочний” романтично-натурфілософський поетичний діалог, що виявився в інтертекстуальності окремих мотивів.

Рання творчість І. Франка (збірка *Баяди і розкази*) позначена традиціями романтичного напрямку, хоча романтизм так чи інакше присутній також і в інших Франкових творах (цикл *Веснянки* із збірки *З вершин і низин*, збірка *Зів'яле листя* тощо). Незважаючи на те, що з 1876 року поетична творчість І. Франка розвивається головню в реалістичному руслі, проте на схилі віку він передруковує свою ранню збірочку *Баяди і розкази*, даючи їй назву *Із літ моєї молодості* (1914 р.). В ранній романтичний період Франкової творчості виокремлюємо філософські роздуми поета в дусі ідеалізму. Б. Тихолоз підкреслює:

Філософсько-світоглядне кредо Франка цього періоду характеризує романтичний ідеалізм (вочевидь, німецького, а саме шеллінгівського, зразка, опертий на філософію Абсолюту й ідею Одкровення)¹.

Лірика з означенням „романтична”, яка, здавалося б, одразу відсилає до емоційності, чуттєвості, у Ф. Тютчева та І. Франка водночас наскрізь філософічна. Це справді унікальне літературне явище, бо, як зазначає В. Касаткіна, „безпосередність емоційного переживання перебуває в глибокій єдності з думкою поета”², але разом із тим „раціональна філософічність лірики не заважає ліризму та емоційності”³, вважає Р. Магіна. Отже, творчість І. Франка та Ф. Тютчева як поетів думки доби романтичного ідеалізму шеллінгівського типу дозволяє простежити умовний діалог двох світоглядів в межах XIX століття в контексті взаємозв'язків людини і природи.

Вже в першому друкованому вірші *Народна пісня* І. Франко інтерпретує криничну воду як символ поетичного слова, що уособлює дух народу:

¹ Б. Тихолоз, *Філософська лірика Івана Франка*, Львів 2009, с. 99.

² В.Н. Касаткіна, *Поэтическое мировоззрение Ф.И. Тютчева*, Саратов 1969, с. 16.

³ Р.Г. Магина, *Русский философско-психологический романтизм (Лирика В.А. Жуковского, Ф.И. Тютчева, А.А. Фета): Учебное пособие по спецкурсу*, Челябинск 1982, с. 33.

З грудей землі б'ють водянії жили.
Струї живої рух не кінчиться й не спить,
Вода ж погожа тисячі живить
Весни дітей, що вкруг її обсіли.

Криниця та з чудовими струями –
То люду мого дух, що, хоч у сум повитий,
Співа до серця серцем і словами⁴.

Ф. Тютчев вважає поезію дарунком неба, що також приносить умиротворення. У вірші *Поэзия* він описує божественне походження творчості:

Среди громов, среди огней,
Среди клокочущих страстей,
В стихийном, пламенном роздоре,
Она с небес слетает к нам –
Небесная к земным сынам...⁵.

Напрошуються відверті аналогії з *Баладою про соняшник* І. Драча, де сонце – поезія (небесне), а соняшник – поет (земне). І. Франко ж поет суспільний, а не поет космічного світогляду, як Ф. Тютчев, тому Франкова натурфілософська символіка ближча до землі, аніж до неба. Поетична творчість Ф. Тютчева в межах природних взаємозв'язків також не позбавлена соціального спрямування. Г. Філіппов вдало підкреслює: „Перевага прямого зв'язку „людина – світ” відповідає „натурфілософському” напрямку зацікавлення... Очевидно, „натурфілософське” в поезії не мислиться без соціального і психологічного”⁶. У Ф. Тютчева як істинного романтика пейзаж „переходить... в дослідження психології людини”⁷, як зазначає Р. Юсуфов. Такий перехід відбувається і в ранній Франковій творчості, проте задатки реалістичного напрямку тут уже присутні. Адже філософська основа реалізму І. Франка – позитивізм, який виражає прагнення до суспільного поступу, прогресу. Окрім дослідження психології людини, у ранніх романтичних віршах поета маємо також дослідження психології суспільства.

Космізм Ф. Тютчева часто оформлюється в пантеїстичні мотиви божественності, що супроводжується молитвою як душевним союзом із небесами:

⁴ І. Франко, *Зібрання творів: у 50 тт.*, т. 3, Київ 1976, с. 284.

⁵ Ф.И. Тютчев, *Полное собрание стихотворений*. Вступ. стаття Н.Я. Берковского, Ленинград 1987, с. 158.

⁶ Г.В. Филиппов, *Русская советская философская поэзия. Человек и природа*, Ленинград 1984, с. 10.

⁷ Р.Ф. Юсуфов, *История литературы в культурософском освещении*, Москва 2005, с. 163.

Порыв души в союзе с небесами
 Меня в леса и доли уводил —
 И, обливаясь теплыми слезами,
 Я новый мир себе творил.

* * *

Звучите ж, гласы, вторься, гимн святой!
 Слеза бежит! Земля, я снова твой!⁸.

Ліричний герой І. Франка також звертається до Бога, риторично запитуючи:

О боже, чом не сталося так,
 Як я благов? Чи я у неба
 Просив багато? Мало так
 Мені до щастя було треба⁹.

Франковий поетичний пантеїзм сприймаємо як „божеське в людським дусі”. Ліричний герой визнає, що дух людини родом із духу Божого, бо, створивши людський рід і зробивши його життя боротьбою, Бог дав людям свою божественність, а саме „дух, творчу силу із любов’ю”. Такі молитовні звернення знаходимо й у *Веснянках* І. Франка, але ці молитви вже дещо іншого характеру. В. Корнійчук зауважує: „Цікаво, що у веснянках-молитвах відсутня біблійна фразеологія, натомість утверджується культ фольклорних архетипів землі і весни”¹⁰ (наприклад, *Земле, моя всеплодющая мати...*). Загалом природа у І. Франка, часто весняна, виступає в образі дівчини:

Весна воскресла й облила
 Природу морем красоти,
 Мов мати доню вквітчану взяла
 В любові обійми й доброти¹¹.
 (Моя пісня)

Або ж
 Весна настала красна,
 Зацвів пахучий крин.

* * *

Мов дівчина в неділю,
 Природа вбрана вся,

⁸ Ф.И. Тютчев, назв. праця, с. 114.

⁹ І. Франко, назв. праця, с. 286.

¹⁰ В. Корнійчук, „Цвітка дрібная” і „цвітка осіння” (Відгомін „Веснівки” М. Шашкевича у творчості І. Франка), [в:] „Мов орґани в величному храмі...”. Контексти й інтертексти Івана Франка (порівняльні студії), Львів 2007, с. 26.

¹¹ І. Франко, назв. праця, с. 284.

І наче щастя в серці,
Така її краса¹².
(Хрест Чигиринський)

Хронос поезій Ф.Тютчева проходить крізь усі пори року, проте весна у віршах також овіяна ореолом позитивних конотацій: щастя, радості, добра, свободи (*Весенние воды, Весенняя гроза, Зима не даром злится...*):

Любовь земли и прелесть года,
Весна благоухает нам!...
Творенью пир дает природа,
Свиданья пир дает сынам!

Дух жизни, силы и свободы
Возносит, обвеваает нас!...
И радость в душу пролилась,
Как отзыв торжества природы.
Как бога животворный глас!¹³
(Весна)

Обидва поети як філософи-живописці осмислювали місце людини серед природних багатств, і їхній поетично-філософський висновок суголосний із біблійними думками [Господь звернувся до перших людей – Адама і Єви:

Плодитесь и размножьтесь, и наводните землю, овладейте нею, и пануйте над морскими рыбами, и над птаством небесным, и над каждым плазующим живим на земли! (Буття 1, 28);

такими ж були слова Творця до сім'ї Ноя після потопу:

Плодитесь и размножьтесь, та наводните землю! І ляк перед вами, і страх перед вами буде між усією звіриною, і між усім птаством небесним, між усім, чим роїться земля, і між рибами моря. У ваші руки віддані вони (Буття 9, 1-2).

Ф. Тютчев вважає, що вся природа знаходиться в людському володінні: „Державный дух!... допустил во глубину груди ее [природи – В. Л.] проникнуть, как в сердце друга”¹⁴. Це поезія початку 1830-х років. На рубежі XIX–XX століть І. Франко пише свій знаменитий натурфілософський поетичний трактат *Мамо-природо!...*, де називає людину архітвором природи. В дусі ідеалізму він роз-

¹² Там же, с. 325.

¹³ Ф.И. Тютчев, назв. праця, с. 57–58.

¹⁴ Там же, с. 115.

криває пізнання людиною натури, а за її посередництвом – і власної душі:

І – що найвище – ми
самих себе відкрили!
Відкрили власну душу,
заглянули в верстат своїх думок,
свого чуття, бажання і змагання,
і там твою пізнали руку, мамо,
твої закони¹⁵.

Ф. Тютчев також вважає, що природа допомагає людині зрозуміти саму себе: „И самого меня являеш ты Очам души моей”¹⁶. Таке пізнання власної душі вимагає пошуку в ній гармонії, адже обидва поети сприймають природу як щось досконале, тому настроєвість, а частіше контрастність є домінуючими при зображенні взаємозв’язків людини і природи. Н. Мазепа зауважує:

Тютчев робить прямі співставлення процесів, що відбуваються в природі і у внутрішньому світі людини, але це – не більше, ніж співставлення, частіше він гірко сумує про внутрішню несумісність людини і природи¹⁷.

Справді, вбачаючи „созвучье полное в природе”, Ф. Тютчев з сумом констатує, що „разлад мы с нею сознаем”. І. Франко прагне віднайти „у власному нутрі... гармонію, і вічність, і безмежність”. За Ф. Тютчевим, „мир души... с беспредельным жаждет слиться”. Благодатний ґрунт відчуття вічності та безмежності обидва письменники знаходять в пейзажі. Адже, як підкреслює Р. Юсуфов, „пейзаж звільняє людську думку від обмежень, що накладаються простором і часом”¹⁸. В поемі *Страшний суд*, за ідеєю Абсолютного Духу Шеллінга, ліричний герой після слів Божих пророкує:

І я встану ясний, чистий.
І почую в собі силу
І безмірну духу владу,
І перед найвищим Духом
В пориві любові впаду.

* * *

Щезнуть загадки і межі,
І проллється щастя в душу,

¹⁵ Р.Ф. Юсуфов, *История литературы в культурософском освещении*, Москва 2005, с. 36.

¹⁶ Ф.И. Тютчев, назв. праця, с. 116.

¹⁷ Н. Мазепа, *Поэзия мысли (О современной философской лирике)*, Київ 1968, с. 34.

¹⁸ Р.Ф. Юсуфов, назв. праця, с. 148.

Як безмірний блиск пожежі.
Я ростиму й сам в безмежність¹⁹.

У Франковій поезії *Схід сонця* душа поринає „в даль безконечну” і прагне до безмежності часу і простору. Загалом тут знаходимо чимало натурфілософських ремінісценцій з Ф. Тютчевим, зокрема опозицію дня і ночі (порівняйте *День и ночь* Ф. Тютчева), окрім того, прагнення душі вгору, до сонця. Щоправда, у І. Франка – до сонця, що сходить, у Ф. Тютчева – що заходить:

З рамен тіні, з рамен ночі
Із солодких сну обнятій
Вирвись серце!

* * *

Встань схід сонця привітати²⁰.
(І. Франко)

День пережит, – и к небесам иным
Светило дня несет животворенье.
О, где крыло, чтоб взвиться вслед за ним
Прильнуть к его лучам, следить его теченье?²¹
(Ф. Тютчев)

Хоча ранню лірику І. Франка окремі дослідники вважають дещо маргінальною сторінкою його творчості, проте має рацію В. Корнійчук:

І. Франко справді міг не соромитися перших творів своєї Музи, бо, оповита серпанком легкого смутку, його рання лірика була звернена на „схід сонця”²².

Отже, єдність людини і природи як одвічна проблема натурфілософських роздумів є однією з провідних тем в поетичній творчості Ф. Тютчева та І. Франка. У Ф. Тютчева:

Так связан, съединен от века
Союзом кровного родства
Розумный гений человека
С творящей силой естества...²³.

¹⁹ І. Франко, назв. праця, с. 182.

²⁰ Там же, с. 296.

²¹ Ф.И. Тютчев, назв. праця, с. 115.

²² В. Корнійчук, *Ліричний універсум Івана Франка: горизонти поетики*, Львів 2004, с. 51.

²³ Ф.И. Тютчев, назв. праця, с. 150.

У І. Франка, „дух, природа, чоловік” – одне ціле в космічному просторі. І незважаючи на „оповиті сумом” мотиви в романтичній творчості як І. Франка, так і Ф. Тютчева, Ф. Тютчев висновує, що „мир, цвітущий мир природи,/ Избитком жизни упоен”, а І. Франко завершує свій цикл *Веснянки* програмовим закликком: „Vivere memento!” („Пам’ятай, що живеш!”).

Хоча І. Франко більше реаліст, аніж романтик, проте „в романтичній ліриці Ф. Тютчева, – як зазначає В. Касаткіна, – надзвичайно сильний струмінь реального, що пов’язано з об’єктивним напрямком його натурфілософської лірики”²⁴. Зрештою, пізній реалізм І. Франка – це ідеальний реалізм.

Як висновок, у поетичній творчості І. Франка та Ф. Тютчева відбувся умовний натурфілософський діалог двох світоглядів. Крізь століття (початок ХІХ – кінець ХІХ – початок ХХ), крізь культурно-історичні епохи (романтизм – реалізм), в межах усталених філософських систем (ідеалізм – позитивізм) обидва письменники осмислили взаємозв’язок людини і природи на струні філософської ліри.

²⁴ В.Н. Касаткіна, назв. праця, с. 58.